

УДК 331.528.4:652.2

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

Чебанова О.П., здобувач (УкрДАЗТ)

Розкрито змістовні елементи і обґрунтовано актуальність вивчення обставин формування соціально-економічного потенціалу підприємств залізничного комплексу, запропоновано авторське визначення сутності соціально-економічного потенціалу і в підтвердження права визнання соціально-економічного потенціалу, як самостійної економічної категорії, наведено ознаки цілісності соціально-економічного потенціалу підприємств залізничного комплексу.

Ключові слова: соціально-економічний потенціал, підприємства залізничного транспорту.

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими та практичними завданнями.

Ефективність роботи залізничних підприємств в умовах перехідної економіки і вітчизняного корпоративного менеджменту, що тільки формується, відповідно до сучасних економіко-правових вимог, повинна визначатися багатофакторним підходом, адаптивними організаційно-економічними інструментаріями, які створюють реальний синергетичний ефект від взаємодії матеріальних, фінансових, трудових і інших ресурсів на консолідованому рівні. Суттєвою перешкодою до виявлення як реальних, так і потенційних чинників підвищення ефективності діяльності залізничного комплексу, являється традиційне, таке, що не цілком відповідає сучасним вимогам, використання ресурсів і можливостей. Сьогодні в галузі, переважає характер управління, при якому короткострокові цілі продовжують грати більш визначальну роль, ніж середньо- і довгострокові, а це не дозволяє сформувати багатофазний і багатоканальний економічний простір для проектування, моделювання і вибору управлінських рішень. Така ситуація, посилена дефіцитом оборотних коштів, призводить до недовикористання ресурсів підприємств з одного боку, і втраті можливостей, з іншого.

Значення і місце залізничного транспорту в народногосподарському комплексі України зумовлює пошук рішень щодо проблем, спрямованих на визначення довгострокових галузевих пріоритетів, можливостей оптимального задоволення соціально-економічних потреб у перевезеннях, інструментів підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості залізничної галузі [1]. З цих позицій, особливу актуальність набуває вивчення питань формування і використання ресурсів, резервів та можливостей, що втілюються в соціально-економічному потенціалі підприємств залізничного комплексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні аспекти визначення, формування і

управління окремими видами та формами потенціалу підприємств залізничної галузі знайшли своє відображення в дослідженнях науковців: Бараша Ю.С., Диканя В.Л., Юрченко Ю.М., Якименко Н.В. Теоретико-методологічні підходи до розкриття сутності потенціалу підприємств, галузей і регіонів (найчастіше це економічний потенціал) подані в широкому колі праць вітчизняних та закордонних вчених [10-21].

Високо оцінюючи вклад вищезазначених і цілого ряду інших авторів в отримані ними результати, необхідно відмітити, що в працях цих дослідників наголос ставиться на теоретичні і практичні питання управління ефективністю підприємства, через використання економічних складових його потенціалу. Формування і розвиток потенціалу підприємства майже не розглядалося в аспекті теорії «соціалізації економічних систем» [5]. У найменшій мірі ця проблема вивчена в підструктурах (структурних підрозділах) комплексів-монополістів, що є детермінантами, де часто приймають уніфіковані рішення відносно розвитку соціально-економічного потенціалу формально самостійних підструктур. Саме такими підструктурами є комплекс залізничних підприємств, які підпорядковані Міністерству транспорту і зв'язку України, у тому числі у складі шести залізниць, які є територіально-галузевими об'єднаннями.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми і формулювання цілей статті. Проблеми соціальної і економічної політики в суспільстві набули за останнє десятиліття настільки гострого характеру, що відстрочення в їх вирішенні викликають соціальну напруженість. Виникла необхідність аналізу проблем економічної стабілізації виробництва, проблем ефективного управління трудовими ресурсами, адаптації працівників до сучасних економічних умов господарської діяльності. Труднощі проведення економічних перетворень в Україні викликані, якоюсь мірою вузькістю економічного підходу до реформ, що проводяться, і неувагою до соціальних процесів глобального

порядку. Без них, реформи не викликають широкої підтримки у населення. Прояви такого вузько-економічного підходу, є наслідками відсутності чітких стратегічних цілей, які відстоювали б інтереси населення, сприяли б мобілізації соціально-економічного потенціалу країни, галузей та підприємств для досягнення певних цілей.

У сучасних економічних і соціальних умовах потрібні нові підходи до формування і використання соціально-економічного потенціалу. Стає доцільним системний моніторинг соціальних і економічних чинників для оперативного внесення обґрунтованих змін у внутрішнє ресурсне середовище і менеджмент підприємства. Зазначена актуальність і потреби практики зумовили дослідження, метою дослідження стали обґрунтування теоретичних положень і розробка методичних підходів до формування соціально-економічного потенціалу підприємств залізничного комплексу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досягнення зазначеної мети запропоновано реалізувати через наступні завдання: розкриття змісту поняття соціально-економічний потенціал, зокрема його маловивченої соціальної складової; визначення основні чинників, що впливають на формування соціально-економічного потенціалу підприємств залізничної галузі, через надання ознак соціально-економічного потенціалу, як цілісної системи, що формується і керується відповідно до функцій менеджменту.

Існування підприємства, як економічної і соціальної структури залежить, передусім, від того, наскільки його соціально-економічні потенційні і реальні можливості задовольняють не лише інтереси власників та держави, але і інтереси суспільства, в тому числі інтереси працівників самого підприємства. Соціальний чинник може і повинен стати потужним важелем впливу на економічні перетворення. Він може використовуватися з максимальною ефективністю на основі точних розрахунків, чіткої системи організації і стимулювання.

Можна погодитися з С. І. Ожеговим, що потенціал як "міра потужності в якому-небудь відношенні, сукупність засобів, необхідних для чого-небудь" [2]. В такому сенсі потенціал підприємства виступає деяким узагальнюючим, інтегральним показником, що характеризує параметри, стосунки, властивості соціально-економічних систем, а також зв'язки, рівень відповідності, що складаються між структурою і функціями підприємства. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що потенціал залізничного підприємства відбиває можливості, які за наявності відповідних виробничих чинників і необхідних ресурсів, можуть реалізуватися в підвищення ефективності перевезень. Отже, чим більше відповідають структурні і функціональні елементи

підприємства як системи, цільовим корпоративним установкам, у тому числі логістиці підприємства, тим вище, або, в усякому разі, адекватним прийнятому цілеположенню мають бути його соціально-економічний потенціал і ефективність. Таким чином, потенціал складають можливості підприємства. Тому основою усієї ділової активності сьогодні, у тому числі і на залізничних підприємствах, має стати нарощування соціально-економічного потенціалу.

Складність поняття соціально-економічного потенціалу визначається різноманіттям його проявів, що підкреслюється в працях економістів. Найчастіше зустрічається у вітчизняній літературі поняття економічного потенціалу, яке Великий економічний словник визначає як "сукупну здатність економіки, її галузей, підприємств, господарств здійснювати виробничо-економічну діяльність, випускати продукцію, товари, послуги, задовольняти запити населення, громадські потреби, забезпечувати розвиток виробництва і споживання"[4]. Таким чином, потенціал оцінюється, передусім, як здатність економіки працювати і задовольняти потребам суспільства, але, в той же час, розвивати його. Різноманіття проявів соціально-економічного потенціалу підприємств проявляється в тому, що він :1) має дві сторони прояву – соціальну (можливості, пов'язані з умовами і організацією праці, побуту і самореалізації працівників) і економічну (можливості, пов'язані з використанням в капіталу підприємства, фінансових, трудових та інших ресурсів); 2) існує на основі ресурсів підприємства (трудова, фінансова, природна і т. д.); 3) створює можливості отримання підприємством економічних вигод і задоволення соціальних очікувань; 4) є результатом високопрофесійної, компетентної і успішної управлінської діяльності.

Залізничний комплекс та його підприємства є одним з інститутів економіки, частиною економічної системи суспільства. І в цьому сенсі він підпадає під постійний вплив цілої сукупності чинників. Виділимо три тупи чинників, що впливають на діяльність підприємств, залежно від напряму їх впливу : 1) елементи зовнішнього середовища; 2) елементи внутрішнього середовища підприємства (інакше - соціально-економічний потенціал); 3) функції менеджменту, що реалізується на практиці в системі управління підприємством.

До чинників зовнішнього середовища відносяться загальноекономічні чинники: стан національної економіки (поточний і прогнозований), стан галузевої економіки, інтегральні процеси, що охоплюють відносини між залізничним та іншими видами транспорту, а також відносини з транспортним машинобудуванням, будівельною промисловістю та відносини з транспортними системами інших країн. Одними з

суттєвих чинників в таких відносинах виявляються: регуляторна політика держави, рівень зайнятості населення, діюча податкова система. Кожен з цих чинників може представляти або загрозу, або нову можливість для розвитку соціально-економічного потенціалу підприємства.

Соціальні чинники зовнішнього середовища - це соціальна політика держави, демографічна ситуація в країні; рівень професійного, кваліфікаційного і, в цілому, інтелектуального потенціалу населення країни (регіону). Зовнішні чинники багато в чому визначають можливий напрям і межі розвитку потенціалу залізничних підприємств, зокрема можливості використання прийомів управління.

Соціально-економічний потенціал країни, галузі або окремого підприємства вже за визначенням, складається з двох частин, тісно між собою пов'язаних: соціальної і економічної. У кожній складовій свої особливості, свої можливості і ресурси, які може використовувати комплексно, для досягнення найбільшої ефективності в діяльності підприємства.

Якщо зміст економічної складової вже достатньо розкрито в широкому колі наукових публікацій, то соціальна складова потенціалу підприємства, на думку автора, ще лишається мало вивченою.

Специфіку соціальної складової потенціалу можна описати таким чином: це не просто сума коштів і ресурсів, а передусім, динамічна система, в яку входять можливості колективу в цілому і здібності окремих його учасників (керівництва або індивідуальних контрагентів), які сприяли б ефективній роботі підприємства, реалізації його місії, досягненню стратегічних і тактичних цілей. Чим вагоміше соціальна складова потенціалу підприємства, тим більший ефект можна отримати від використання людського капіталу. В той же час, високий рівень соціальних потреб ускладнює відношення підприємства і суспільства, працедавця і найманої робочої сили.

Соціальний потенціал не виникає автономно, у відриві від інших форм і проявів потенціалу підприємства, а тісно взаємозв'язаний з ними. Науковці в структурі соціального потенціалу виділяють декілька складових: трудовий, інтелектуальний, управлінський і виховний потенціали. [11,12,18-21]. Необхідно визнати, що сьогодні трудовий колектив вже не є таким важливим інститутом соціалізації людини, його роль в цьому відношенні значно знизилася. Для працівників усього більшого значення починають набувати інші інститути соціалізації (засоби масової інформації, законотворчі інститути). Сформований і розвинений потенціал колективу утворює відносно самостійний результат його життєдіяльності, але більший вплив чинять індивідуальні особливості і ціннісні орієнтації працівників підприємства. І доки

вони не усвідомлюють необхідність свого внеску у проведення змін, а цього може не статися без реформування усієї соціальної і економічної політики держави, результат будь-яких дій з оптимізації соціально-економічного потенціалу підприємства буде неефективним. Крім того, ще в 70-80-і роки минулого сторіччя основним компонентом соціального потенціалу підприємства визнавали виробничо-технологічні відносини, а соціальні резерви відносили до резервів другого порядку [15,16,19]. Але сьогодні вже визнано, що працівники підприємства формують зміст людського капіталу, впливають на якість роботи та ефективність діяльності в цілому. Таким чином, можна зробити висновок, що соціальна складова потенціалу ґрунтується на досягнутому економічному стані підприємства, умілої організації управління персоналом, ефективній реалізації усіх функцій менеджменту.

Пропонується розширити зміст загальноприйнятих функцій менеджменту щодо формування соціально-економічного потенціалу підприємства:

1. Планування і прогнозування діяльності підприємства. Що передбачає попереднє оцінювання доступних ресурсів та можливостей в складі потенціалу підприємства, а також потенційних обмежень і ризиків.

2. Організація діяльності підприємства через раціональні форми розподілу праці, розподіли завдань між працівниками, встановлення прав і обов'язків персоналу, підбір і розстановка кадрів. Це в свою чергу, забезпечить ефективність виробничих відносин і якість задоволення суспільних соціальних очікувань.

3. Регулювання діяльності підприємства. Необхідність здійснення будь-якої регуляторної впливу через розгалужену систему комунікацій: як через стандарти і норми державного законодавства, так і через врахування громадської думки, яка відбиває соціальні очікування суспільства.

4. Стимулювання працівників, спонукання їх до активної і продуктивної діяльності. Ця функція зводилася в працях економістів найчастіше до матеріального стимулювання, проте, потрібно визнати, що в деяких випадках, ефективнішим є стимулювання самореалізації, за допомогою нематеріальної системи заохочень.

5. Контроль діяльності підприємства за допомогою обліку і аналізу відхилень показників результатів діяльності підприємства від перспективних (потенційних) показників ефективності використання наявних ресурсів та можливостей, з поправкою на вплив обмежень і ризиків, забезпечує здійснення виробничо-логістичних і управлінських функцій в межах встановлених норм і правил.

Отже, за наведеним вище оглядом, в авторському трактуванні соціально-економічний

потенціал підприємства - це наявність і здатність організованих елементів внутрішнього середовища підприємства здійснювати на основі розгалуженої системи комунікацій, виробничо-логістичні і управлінські функції, що необхідні і достатні для досягнення корпоративних і функціональних цілей. В даному випадку, потрібно взяти до уваги, що це визначення може бути застосовне не лише для залізничних підприємств, але і для промислових підприємств залізничного транспорту, а тому воно має міжгалузеву сферу застосування. У структуру соціально-економічного потенціалу підприємства, наслідуючи авторське визначення, входять: елементи внутрішнього середовища, система комунікацій, виробничо-логістичні і управлінські функції.

Залежно від мети дослідження узагальненими елементами потенціалу можуть бути: а) оборотні і необоротні активи, які забезпечують виконання бізнес-процесів підприємства і є втіленням ресурсів, та б) людський капітал, який створює відповідні економіко-виробничі і соціально-суспільні відносини для реалізації механізмів розвитку соціально-економічного потенціалу, що є втіленням можливостей підприємства. Всі види ресурсів (трудові, інтелектуальні, виробничі, матеріальні, фінансові та ін.), що традиційно згадуються при спробі охарактеризувати потенціал підприємства [21-24], достатньо вдало вкладаються в запропоновану концепцію.

Внаслідок того, що підприємство, за своєю суттю, є системою, цілісним утворенням, цілісність соціально-економічного потенціалу виступає основою його стабільного і стійкого існування в сучасному економічному середовищі, і для виконання цілеспрямованої діяльності такий потенціал повинен мати усі ознаки системи:

1. Єдність головної мети для усіх елементів. На будь-якому підприємстві діяльність людей свідомо координується для досягнення загальної мети або цілей. Метою підприємства, в більшості випадків, являється отримання прибутку (доходу), при задоволенні тих потреб, яким відповідає максимальний споживчий попит та суспільні інтереси. Ця мета буде головною для усіх підрозділів і підструктур підприємства, які, кожен зі свого боку, вносять вклад в її досягнення.

2. Наявність великої сукупності елементів. Підприємство, як система є сукупністю елементів, що взаємодіють (за допомогою виробничої технології і обміну інформацією) для досягнення загальної мети (намічених результатів господарською діяльністю). Основним елементом соціальної підсистеми виступає людина. Вимоги дотримання прав особи проявляються на підприємстві як мікросоціум. Людина, будучи носієм усіх громадських стосунків, знаходиться в епіцентрі протиріч, що формують сукупність елементів потенціалу.

3. Наявність зв'язків між елементами. Як існує система функціональних взаємозв'язків між підрозділами підприємства, так існують і соціально-економічні зв'язки, які характеризують взаємодію трудових ресурсів з організаційними умовами їх використання. Підприємство, для досягнення максимальної узгодженості усіх його підрозділів, його організаційної структури, систем і методів управління персоналом, організаційної культури підприємства і умовами праці, потребує перманентного оцінювання, відстежування результатів змін. Важливо попереджувати будь-яку невідповідність цих елементів.

4. Структурованість і ієрархічність елементів. Для залізничних підприємств характерна внутрігалузєва спеціалізація і розподіл праці, що відбиваються на структурі залізничної галузі, яка включає органи управління, яким підпорядковані функціональні підрозділи (залізничні, дирекції, служби), цехи основного виробництва, допоміжні цехи, обслуговуючі цехи, підсобне господарство, соціально-побутові підрозділи і т. і.

Висновок. Вплив масштабних соціально-економічних процесів на систему виробничо-господарських зв'язків і суспільних відносин в залізничній галузі призводить до трансформації внутрішньої структури і зовнішніх ознак соціально-економічного потенціалу залізничних підприємств. Слід визнати, що в сучасних умовах відбуваються процеси, що формують оновлений зміст соціально-економічного потенціалу галузі, а це заслуговує на уважне вивчення. Сукупність процесів і явищ, які визначають напрямки розвитку соціально-економічного потенціалу, має потужний вплив і ставить соціально-економічний потенціал на центральне місце в категорійному апараті серед інших форм потенціалу підприємств залізничної галузі. Подальші дослідження дозволять, на підставі визначення змістовно-структурного поняття соціально-економічного потенціалу, розробити механізм його формування і запропонувати методи оцінки, а також визначити взаємозв'язок між показниками оцінювання соціально-економічного потенціалу та інструментами підвищення конкурентоспроможності і соціальної ефективності діяльності підприємств залізничної галузі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Розпорядження Кабінету Міністрів України»Про схвалення Стратегії розвитку залізничного транспорту України до 2020р.» №1555-р, від 16 грудня 2009 р.
- 2 Большой энциклопедический словарь. - М.: Астрель, 2003. - 1247 с.
3. Большой Российский экономический словарь. - М: Большая российская энциклопедия, 2003. - 1888 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної

української мови / Укладач і гол. ред. В.Т.Бусел. К.: Ірпінськ: ВТФ «Перунь», 2005. -728с.

5. Економічна енциклопедія: У трьох томах Т.3/ Редкол.: ...С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія» 2002. – 952с.

6. Бараш Ю.С. Управління залізничним транспортом країни: Монографія/ Ю.С. Бараш. – Д.:Вид-во Дніпропетр. Нац.ун-ту заліз. Трансп. Ім. акад. В Лазаряна, 2006. -252 с.

7. ДіканьВ.Л., Калініченко Л.Л. Роль інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємств у прискоренні інтеграції вітчизняної транспортної системи до загально-європейської // Вісник економіки транспорту і промисловості. Х.: УкрДАЗТ. -2008. - № 23. – С. 58-64.

8. ДіканьВ.Л., Міщенко С.П. Проблеми підвищення виробничого потенціалу підприємства та визначення його місця в загальному потенціалі // Вісник економіки транспорту і промисловості. Х.: УкрДАЗТ. -2008. - № 24. – С. 14-19.

9. Гавва В.Н., Божко Е.А. Потенціал підприємства: формування та оцінювання: Навч. Посібник. – Київ: Центр навч літератури, 2004. – 224с.

10. Бородин А.Д. Этапы формирования потенциала предприятия // Проблемы теории и практики управления. - 2003. - № 6. - С. 76-82.

11. Горшков Р.К. Формирование инновационного потенциала предприятия: ресурсный подход // Проблемы современной экономики. - 2004. № 4 (12).- С. 18-27. // <http://www.m-economy.ru>

12. Задоя А.А. Народнохозяйственный потенциал и интенсивное воспроизводство. — Киев: Наукова Думка, 1986. – 153с.

13. Лопатин В.А., Лопатина Л.Е. Русский толковый словарь. - 7-е изд., испр. и доп. - М.: Русский язык, 2001. - 882 с.

14. Остапенко О.И., Вершак Н.В. Конкурентоспособность как критерий оценки экономического потенциала // Материалы XXXIV научно-технической конференции преподавателей, аспирантов и студентов.- Ставрополь: СКГТУ, 2005. // <http://www.ncstu.r>

15. Попов Е.В. Рыночный потенциал предприятия. - М.: Экономика, 2002. —559 с.

16. Пшеничников А.А. Планирование экономического потенциала предприятия // Экономист. - 1992. - № 4. - С. 38-47.

17. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш. Экономика и управление: словарь. - М.: ИНФРА-М, 2005. - 487 с.

18. Ревайкин А.С. Методологические проблемы мониторинга социально-экономического развития региона. - Хабаровск: 1993. - 99 с.

19. Реструктуризация регионального промышленного комплекса: от индустриальной к социально-ориентированной модели / под ред. А.И. Татаркина. - Екатеринбург: ИЭ УрОРАН, 2005. - 41 . - 722 с.

20. Савчук В.П. Диагностика предприятия: поддержка управленческих решений. -М.: БИНОМ, 2004. - 175 с.

21. Степанов А.Я., Иванова Н.В. Категория „потенциал” в экономике. -М.:1998.-106с.

22. Юрченко Ю.М. Управління розвитком економічного потенціалу підприємств залізничного транспорту // Вісник економіки транспорту і промисловості. Х.: УкрДАЗТ. -2008. - № 24. – С. 151-155.

23. Якименко Н.В. Розвиток транспортного потенціалу залізничного транспорту в системі інтегральних процесів // Вісник економіки транспорту і промисловості. Х.: УкрДАЗТ. -2008. - № 26. – С. 54-58.

Аннотация. Раскрыты элементы и обоснованно актуальность изучения обстоятельств формирования социально-экономического потенциала предприятий железнодорожного комплекса, предложено авторское определение сущности социально-экономического потенциала и в подтверждение права признания социально-экономического потенциала, как самостоятельной экономической категории, приведены признаки целостности социально-экономического потенциала предприятий железнодорожного комплекса.

Ключевые слова: социально-экономический потенциал, предприятия железнодорожного транспорта.

Summary. The Revealed elements and validly urgency of the study circumstance shaping social-economic potential enterprise railway complex, is offered author's determination to essence social-economic potential and in acknowledgement of the right of the confession social-economic potential, as independent economic category, brought signs to wholeness social-economic potential enterprise railway complex.

Keywords: social-economic potential, enterprises of the rail-freight traffic.

Рецензент к.е.н., доцент УкрДАЗТ Мельник В.О.
Експерт редакційної колегії к.е.н., доцент УкрДАЗТ Полякова О.М.